

2. Костомаров М. Об историческом значении русской народной поэзии / М. Костомаров // Слов'янська міфологія – К. : Либідь, 1994. – С. 44–200.
3. Марценішко В. Функціонування амбівалентного образу поляка в українській літературі XVI–XIX ст. / Вікторія Марценішко // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. : Філол. науки. – Вип. 86. – 2006. – С. 39–50.
4. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2006. – 347 с.
5. Поляки и русские в глазах друг друга : сборник / отв. ред. В. А. Хорев. – М. : [б. и.], 2000. – 272 с.
6. Сілецький Ю. Стереотип поляка в традиційному світогляді українців / Юрій Сілецький // Наук. зошити іст. ф-ту Львів. ун-ту : зб. наук. пр. – 2008. – № 9. – С. 95–111.
7. Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / упорядкув., прим. В. І. Кречотня. – К. : Наук. думка, 1987. – 608 с.
8. Українська поезія. Середина XVII століття / упоряд. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К. : Наук. думка, 1992. – 680 с.
9. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. / І. Франка. – Т. 2. – Вип. 2 / збір., упорядкув. і поясн. І. Франка. – Л. : [б. в.], 1908. – С. 301–612.
10. Яковенко Н. Брати/вороги або поляки очима українця XVII–XVIII століть / Наталія Яковенко // Ї. – 1997. – № 10. – С. 164.
11. Яковенко Н. Образ поляка в українській історичній белетристиці / Наталія Яковенко // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : матеріали наук. конф., Кам'янець-Подільський, 29–31 трав. 1992 р. – К. : [б. в.], 1993. – С. 125–132.

УДК 821.161.2:821.111

Іванна Девдюк
(м. Івано-Франківськ)

БАЙРОНІЧНІ МОТИВИ Й ОБРАЗИ У ТВОРЧОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Досліджено байронічні мотиви й образи у творчості П. Куліша. Проаналізовано генезу зацікавлення письменника спадщиною англійського поета, простежено форми та засоби художнього функціонування байронічних елементів у творах “Україна”, “Исправницкая дочка”, “Магомет і Хадиза”, “Маруся Богуславка”; розкрито їхнє значення для розвитку українського письменства.

Ключові слова: байронізм, байронічні елементи, мотиви, образи, ліро-епічна поема.

Девдюк І. В. Байронические мотивы и образы в творчестве Пантелеймона Кулиша. Исследованы байронические мотивы и образы в творчестве П. Кулиша. Рассматривается генезис обращения писателя к наследию английского поэта, анализируются формы и средства художественного функционирования байронических элементов в произведениях “Украина”, “Исправницкая дочка”, “Магомет и Хадиза”, “Маруся Богуславка”; раскрывается значение в развитии украинской литературы.

Ключевые слова: байронизм, байронические элементы, мотивы, образы, лиро-эпическая поэма.

Devdyuk I. V. Byronic Motives and Images in the Panteleymon Kulish Works. It is investigated Byronic motifs and images in the by P. Kylish work. The factors that provided Kylish's interest by the heritage of the English poet are observed; it is analysed the forms and means of artistic expression of Byronic elements in the epic poem “Ukraine”, novel “Ispravnitskaya dochka”, late lyro-epics “Muhammed and Hadyza” and “Marusya Boguslavka”; their meaning for the development of Ukrainian literature is stated.

Key words: Byronism, Byronic elements, images, motifs, lyro-epic poem.

Постановка наукової проблеми та її значення. У 20-х роках ХІХ століття у європейських літературах байронізм як художньо-естетичне явище набув великої популярності. Він був одним із паростків романтизму, відзначався тенденційністю, що впливала із самобутньої особи Байрона як людини, поета, борця, а також створених ним образів: Гяура, Корсара, Чайльда Гарольда, Каїна, Мазепи й ін. Кожен митець, послідовник Байрона, по-своєму інтерпретував англійського поета, сприймав ті риси, які так чи інакше перегукувалися з його власними естетичними переконаннями. Так, В. Гюго приваблювали ідеали свободи, проголошені у творах Байрона; для А. де Вінї характерні мотиви розчарування та самотності; волелюбністю, протестом проти дійсності проникнуті байронічні поеми А. Міцкевича, К. Рилеєва, О. Пушкіна, Ю. Лермонтова. Не оминув байронізм й українського романтизму, незважаючи на те, що у 20–30-х роках ХІХ століття молода література тільки утверджувалася. Оскільки погляди поетів-романтиків на початку епохи були спрямовані насамперед на фольклор та народнопоетичне мислення, то в українському романтизмі не знаходимо, зі слів І. Франка, “гордого індивідуалізму”, властивого Байронові та його послідовникам. І. Срезневський, Є. Гребінка, Л. Боровиковський, О. Афанасьєв-Чужбинський та інші діячі змогли зберегти у творах національне, виражаючи водночас загальнолюдські

проблеми. Пошуки гармонії, прагнення до свободи, відчуття самотності, близькість до природи, туга за батьківщиною — найбільш поширені мотиви української романтичної школи, що виходили з народнопоетичної традиції і були створені в байронічному дусі.

Серед вітчизняних шанувальників і послідовників Байрона Пантелеймонові Кулішу належить особливе місце. Захоплення англійським романтиком, яке почалося в 30-х роках, своєрідно позначилося на творчій манері й ідейно-художньому стилі письменника, було важливим чинником духовного пласта, на якому зростала його творчість. Та й у самій особистості Куліша було щось байронічне. Безкінечне прагнення до нового, незвіданого, бажання піднятися над світом пристрастей, відчуття самотності, “сарказм на адресу суспільності, розчарований і гіркий тон” — такі “маски і пози” Байрона були, як зауважив М. Зеров, “прекрасним рiчищем для власних кулішiвських емоцiй” [4, 284]. В українському літературознавстві вказаної проблеми в різні періоди торкалися І. Франко, В. Щурат, М. Зеров, В. Петров, С. Павличко, Є. Нахлік, В. Івашків, проте досі не створено спеціальної студії, у якій би “байронізм” розглядався як органічна риса життя та творчості Куліша. Отож, мета статті — висвітлити в історико-генетичному й типологічному аспектах форми та засоби вираження байронічних мотивів й образів у спадщині українського письменника, проаналізувати їхню функціональність, розкрити значення для розвитку вітчизняного письменства. У науковий обіг вводяться невідомі матеріали архівних та рукописних фондів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Листування та оригінальна творчість П. Куліша засвідчують, що його однаково захоплювала і поезія Байрона з притаманним їй ідейно-художнім наповненням, і сама постать британця — речника свободи, бунтівника проти всього усталеного та шаблонного. У драматичні хвилини свого життя в поезії англійського романтика Куліш знаходив думки, співзвучні з власними, тому неодноразово звертався до творів Байрона, ототожнюючи себе з ним чи його героями. Розуміючи під байронічним критичне ставлення до суспільства, заперечення всіх і всього, в одному з листів до В. Тарновського від 6 червня 1856 року Куліш зараховує себе до когорти байроністів. Відгукуючися про селян, змальованих у повістях Г. Квітки-Основ'яненка — із чистим серцем, душею “Божим поглядом просвіщену”, із природним розумом, Куліш відзначав, що вони, незважаючи на принизливе

кріпацьке становище, не накидають “на весь мир чорної хмари, як от ми, байроністи, звикли накидати”. Для нього байроністи тут – люди, освічені наукою, які знають “що і як” у цьому світі, які пізнали весь жах людоїдства, тому й “ганять і ляють все на світі”. Народ живе вірою в правду й добро, і ця віра не дає їм “зледащити”, згасити їхні “яснії душі”. Однак, на думку Куліша, саме освічені люди (тобто байроністи) знають, “де шукати спасителя роду людського” [2, 76]. Можливо, під словом “ми” насамперед мав на увазі себе. Адже, як і всі поети-романтики, усвідомлював особливе призначення вчителя та провідника нації, пророка, особи вибраної, із високими помислами, що відноситься, як і герої Байрона, у ніщо ницість земного існування. Йому імпонує “байронічна поза” борця-одинака, котрий свідомо виступає проти загальноприйнятих норм і тверджень, якщо бачить їхню хибу. Зі слів І. Франка, Куліш “в тім може найподібніший до Байрона, що де б не був, у яким перевдязі і в якій ролі не виступав би, все і всюди був самим собою і не вмів бути іншим” [1, VII].

Не випадково Кулішеві так сподобалися слова з “Дон Жуана” (пісня IX, строфа XXIV), які він мовою оригіналу цитує в листі до журналіста О. Гатцука від 21 березня 1874 року, зазначаючи, що зміст уривка “підходить нам” [9, 62]. Відомо, що у 70-х роках письменник відрізнявся поглядами майже від усіх колишніх однодумців – М. Максимовича, М. Костомарова, О. Кониського та ін. Гатцук був одним із небагатьох, із ким він тоді підтримував дружні стосунки, вважав своїм духовним побратимом, мав намір у редагованому журналістом часописі (“Газета А. Гатцука” – видавалась у 1875–1890 роках у Москві, друкувала матеріали про Україну) пропагувати власні ідеї, тому саме йому адресував слова британського поета, сповнені закликів до боротьби проти деспотизму.

“Особливе замилування” Куліша поезією Байрона не могло так чи інакше не відобразитися на творчій манері українського письменника. “Байронічним фрагментом” називає М. Грабовський у листі до Ю. Крашевського від 31 липня 1843 року Кулішеву думу про Самка Мушкета з епопеї “Україна” (1843), змушуючи придивитися до способу відображення письменником душевного стану Самка під час походу на Польщу:

*Усі хоробрії товариші запорозці
На кониках вигравають,*

*Шабельками блискають,
У бубни вдаряють,
Богови молитви посилають,
Хрести покладають.
А Самко Мушкет, та він на коню да й не виграває.
Коня удержує,
До себе притягує,
Думає гадає [8, 85].*

За його переконаннями, байронізм описаного Кулішем епізоду в тому, що передає сповнені сумнівів глибокі роздуми персонажа не безпосередньо, а через образи, які оточують його, але “на які він не звертає уваги, однаке які мимовільно відбиваються в його душі, даючи форму його мріям, а зі свого боку поволікаються цією самою краскою його духового успосіблення. Є це секрет мистецтва, до якого лиш одна народна поезія деколи підноситься” [3, 4].

Зауважимо, що задум створити українську поему-епопею на зразок Гомерової “Іліади” й “Одіссеї” не виправдав себе. Твір не мав успіху, та й сам автор пізніше відмовився від своєї ідеї. Проте Грабовському поема сподобалася, він захоплювався нею, про що писав у цьому ж листі до Крашевського. Про те, що Куліш створював думу про Самка під впливом Байрона, не можна цілком точно стверджувати. Адже в 40-х роках митець був добре обізнаний і з німецьким, і з англійським романтизмом, а звернення до внутрішнього стану людини – одна з характерних рис романтичної естетики загалом. Байронічне Грабовський убачає в тому, що для Куліша зовнішні події є лише тлом, декорацією, символічним відображенням внутрішніх роздумів героя. А саме ця особливість була основним художнім принципом Байрона. Для Грабовського, великого поціновувача творчості британського поета, наявність таких рис у творі Куліша було мірилом його мистецької вартісності та досконалості.

Друга половина 50-х років – період найбільш поглибленого засвоєння лірики Байрона. Читаючи твори британського лірика в оригіналі, Куліш мав змогу вловлювати притаманний Байронові пафос, значно ослаблений у наявних на той час інтерпретаціях. У записній книжці 1856 року поруч із поетичними перлинами російських митців, зокрема О. Пушкіна, М. Лермонтова, мовою оригіналу записано цілі уривки творів Байрона: “Childe Harold’s Pilgrimage” (“Паломництво

Чайльда Гарольда”), “Island” (“Острів”), “Don Juan” (“Дон Жуан”), “The Giaour” (“Гяур”) [6]. Якісь коментарі письменника відсутні. Очевидно, занотовувалися ті твори улюблених художників слова, що особливо були до душі. Найбільшу частину займають уривки з поеми “Паломництво Чайльда Гарольда”, що, мабуть, пов’язано з намірами письменника відтворити її українською мовою. Куліш тоді переклав першу пісню твору, про що повідомив у листі до Г. Галагана від 30 березня 1857 р. [2, 105]. Він хотів здійснити подальшу інтерпретацію поеми, та вдалося йому це зробити лише наприкінці 80-х років.

Письменникові тоді були також добре знайомі “Hebrew Melodies” (“Єврейські мелодії”) Байрона. Цикл поезій, об’єднаних загальною назвою “Єврейські мелодії”, сюжети яких автор узяв зі “Старого заповіту”, набув в Україні великої популярності. Саме з їх переспіву М. Костомаровим на початку 40-х років бере відлік вітчизняна перекладна байроніана. Куліш ніколи не вдавався до інтерпретацій “Єврейських мелодій”, та сповнені трагізму і скорботи поезії глибоко хвилювали українського митця. Про це можна судити з невиданого роману “Исправницкая дочка” (написаний 1859 року). Відгукуючись про перший вірш циклу “She Walks in Beauty” (“Вона іде у своїй красі”), вустами героя твору Конашевича автор стверджує: “Байронові «Єврейські Мелодії» починаються чудовими віршами. Вони виражають, як поетична душа розкриває свою глибину і творить цілий окремий світ навколо прекрасного і вражаючого образу” [7, 115].

Твір написав британський лірик після його зустрічі на балу з місіс Хортон – дружиною свого далекого родича. Того вечора вона була в жалобі. Місіс Хортон і надихнула поета на створення вірша. Куліш, очевидно, знав передісторію твору. У романі “Исправницкая дочка” він використав цей момент біографії Байрона, передаючи враження, яке одна з героїнь (Есфірь) справила на оповідача: “Якщо б я був Байроном, то оспівав би того вечора абсолютно протилежне на вигляд, але подібне за враженнями. Вона з’явилась переді мною не в чорному платті, обсипаному діамантами, як та, що навіяла Байрону осяйні вірші його; ... тільки її чорні очі і брови вимальовували у ній ніч, що була сповнена пристрасної задумливості” [7, 116]. Таке порівняння значно збагачувало створений Кулішем образ, надавало йому більшої виразності та глибини, водночас таємничості й загадковості – рис, характерних для Байрона та його героїв. У цьому ж романі згадується й інший відомий вірш циклу “Єврейських

мелодій” “My Soul is Dark” (“Моя душа сумна”). Порухнені поетом теми смутку та страждання перегукувалися з душевним станом героїні роману – палкої прихильниці творчості Байрона: імпровізуючи “Мелодію”, вона наповнювала її особливим “старозаповітним, єврейським тоном” [7, 89].

Творчість Байрона була для Куліша предметом постійного зацікавлення. Однак якщо у 40–50-х роках, коли байронівське, за висловом Федорова, “носилося у повітрі” [12, 319], Куліш сприймав поезію британця у звичній на той час романтичній традиції, то у другій половині діяльності він підходив інакше до осягнення спадщини поета. Безпосереднє засвоєння лірики британця сприяло розширенню жанрової палітри Куліша-поета, відкривало нові форми для вираження власних ідей, емоцій, давало змогу випробувати письменницький хист у всій повноті, сприяло перекладацькій практиці. Благотворний вплив поезії Байрона з її розмаїттям строфіки та ритмомелодики відчутний у таких віршах українського письменника, як “Левада, гай і старосвітський сад”, “Чолом доземний моїй же таки знаній”, “На чужій чужині”, “До кобзи та до музи” та ін. Куліша особливо хвилювали порушені в Байрона мотиви туги за рідним краєм, любовна лірика, спогади про дитинство.

У контексті дослідження уваги заслуговують написані у 80-ті роки ліро-епічні поеми “Магомет і Хадиза”, “Маруся Богуславка” та віршована драма (із циклу “Драмована трилогія”) “Байда, князь Вишневецький”, на яких відчутний вплив Дж. Байрона, а також іншого видатного британського поета П.-Б. Шеллі. Це питання вже порушували українські кулішезнавці В. Щурат [13], С. Павличко [11], В. Івашків [5]. Указуючи на відмінності, дослідники відзначають типологічну схожість уже названих творів Куліша з поемами Байрона й Шеллі, яка полягає в самій їхній проблематиці, ідейно-художньому спрямуванні, а також спільності деяких мотивів: суб’єктивізм в оцінці подій, ототожнення автора й ліричного героя-індивідуаліста, що вивищується над світом життєвих пристрастей, поетизація Сходу, мотив чистої духовної любові, утіленням якої є жінка й ін. Звернення до жанру ліро-епічної поеми з властивими їй ідейно-композиційними особливостями, розміром було значною мірою продиктовано романтично-байронічною традицією. Тим більше, що саме під час створення поем Куліш працював над перекладами творів Байрона, що не могло не позначитися на його манері письма.

Певне пояснення східних уподобань Куліша знаходимо в його листах до М. Драгоманова, написаних у 80-х роках. Так, в одному з них від 22 березня 1883 року, ділячись літературними планами, письменник повідомляє про намір надрукувати поему “Магомет і Хадиза”, подає широку бібліографічну нотатку до неї, яку збирається помістити наприкінці першого видання твору (Львів, 1883). Невідомо чому вона не була опублікована. Згадок про неї немає в уже названих дослідженнях, що, мабуть, пов’язано з недостатнім вивченням проблеми історії створення та видання поеми “Магомет та Хадиза”. Однак наявна в примітці інформація для осягнення Кулішевого світогляду 70–90-х років становить велику цінність. Довідуємося, що український митець хотів створити цикл поем, у яких прагнув “змалювати найвиразніші появи Арабо-Магометанської культури, до її занепаду в перевазі над нею варварства, з одного боку, Азіацького, з другого, – Європейського” [10, 7]. Тож поема “Магомет і Хадиза” започаткувала цей цикл, була, за словами Куліша, “прелюдією” до нього. Передбачаючи можливу негативну реакцію української громадськості щодо ідейно-художнього змісту та проблематики твору, письменник відкрито мотивує (“для ясності справи”) причини свого звернення до мусульманського Сходу: “Не покидаючи рідної Українщини, автор у поезії чужої життя відпочиватиме духом од Польсько-Єзуїцького, Москово-Російського і нашого Козако-Українського фанатизму, котрий не дає легко дихати поетові” [10]. Отже, Схід у Куліша, як і в англійських романтиків, – це омріяний далекий світ, вільний від людських суперечностей. Однак якщо в Байрона бунт проти всього, що йому ненависне в Англії, спрямований одночасно на всю хибну систему будь-якого цивілізованого суспільства, то для Куліша сірість і буденність асоціюються з конкретними негативними явищами тогочасної української дійсності, які, на думку письменника, є основним джерелом культурного, релігійного й політичного безталання України. Попри суттєві відмінності, в основі ідейно-естетичного змісту творів обох письменників лежить гуманістична концепція боротьби за правду, свободу й культурний поступ людства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поезія Байрона і його особистість були для Куліша постійним джерелом власних емоцій та пошуків. Культивуючи байронічні мотиви й образи, він свідомо ставив мету збагатити українське письменство новітніми формами, увести в широкий літературний контекст. І хоча не все

здавалося, Куліш виявив себе як один із найбільш яскравих послідовників байронічної течії у європейській літературі. У контексті окресленої проблеми окремої уваги заслуговує поезія митця, що може бути предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Байрон Дж. Чайльд Гарольдова мандрівка / Дж. Байрон ; пер. П. Куліша ; передм. і поясн. І. Франка. – Л. : Укр.-рус. вид. спілка, 1905. – 178 с.
2. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцький. – Нью-Йорк ; Торонто : Укр. в АН США, 1894. – 326 с.
3. Возняк М. Михайло Грабовський про два молодечі твори Панька Куліша / М. Возняк // Діло. – 1935. – 6 лип. – Ч. 176. – С. 4 ; Ч. 177. – 7 лип. – С. 4.
4. Зеров М. К. Твори : у 2 т. / М. К. Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 2. – 601 с.
5. Івашків В. М. Українська романтична драма 30–80-х років ХІХ ст. / В. М. Івашків. – К. : Наук. думка, 1990. – 142 с.
6. Куліш П. Записна книжка. 1856 р. / П. Куліш // Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУ), ф. 1, № 28436, арк. 1–89.
7. Куліш П. Исправницкая дочка. Малороссийский роман. Автограф. 1858 р. / П. Куліш // НБУ, ф. 1, № 28520, арк. 1–132.
8. Куліш П. Україна. Од початку Вкраїни до батька Хмельницького / П. Куліш. – К. : Тип. ун-ту, 1843. – 95 с.
9. Листи П. Куліша до Олекси Гатцука. 1872–1874 // П. О. Куліш. Матеріали і розвідки. – Л. : [б. в.], 1929. – Ч. 1. – С. 49–72.
10. Лотоцький А. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у їх листуванні / А. Лотоцький. – Прага : Вид-во Укр. філол. т-ва у Празі, 1937. – 14 с.
11. Павличко С. Д. Байрон. Нарис життя і творчості / А. Лотоцький. – К. : Дніпро, 1989. – 198 с.
12. Федоров А. В. Лермонтов и литература его времени / А. В. Федоров. – Львов : Худож. лит., 1967. – 364 с.
13. Щурат В. Філософічна основа творчості Куліша (В 25-ліття смерті письменника) / В. Щурат. – Л. : [б. в.], 1922. – 132 с.

*Кшиштоф Дзіда
(м. Люблін, Польща)*

ZACHODNI STYL ŻYCIA JAKO WZORCOWE “INNE” W POWIEŚCI LUBKA DERESZA “KULT”

Дзіда К. Західний стиль як взірцеве “Інше” в книзі Любка Дереша “Культ”. Роман Любка Дереша “Культ” змальовує образ молодого українця на